

ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ДЕТЕРМІНАНТ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті досліджуються політико-психологічні виміри детермінант політичної поведінки та їх співвідношення. Визначальними детермінантами політичної поведінки вважаються: типи політичних режимів, мотиви політичної поведінки, соціальне середовище та культурно-економічні чинники. Піднята проблема труднощів у визначенні і науковому обґрунтуванні усіх детермінант політичної поведінки. Виявлено зв'язок між політичною системою та формуванням політичної поведінки індивіда. Важливим аспектом у дослідженні є взаємовплив психологічних особливостей особистості та інституційних норм у формуванні певного типу політичної поведінки індивіда і у сучасних суспільствах, і в суспільствах, де відбувалось панування таких політичних режимів як тоталітаризм та авторитаризм. Розкрито механізми виникнення таких понять як «авторитарна особистість» та «демократична особистість».

Ключові слова: детермінанта політичної поведінки; політичний режим; демократична особистість; авторитарна особистість; потреби; мотиви політичної поведінки; мотив влади, мотив досягнення; мотив афіліації.

Загальною тенденцією політичного розвитку сучасних країн є помітне зменшення відсотку людей, котрі беруть активну участь у громадсько-політичному житті. У країнах із розвинутою демократією байдужість громадян до політики пов'язана з високим рівнем незалежності їхнього життя від існуючої політичної ситуації, у постсоціалістичних країнах аполітичність є передусім результатом розчарування людей у політичних лідерах, політичних силах і тих соціально-економічних перетвореннях, які вони здійснюють.

Проте, яким би не був відсоток політично пасивних громадян, це не означає, що в них немає потреб, які виступають першоджерелом їхньої поведінки та активності. Як і не означає те, що активність чи пасивність їхньої політичної поведінки не залежить від сукупності впливу різних детермінант. Тому **метою** статті є визначення політико-психологічних аспектів основних детермінант політичної поведінки.

Вивченням детермінант політичної поведінки займалися Ч. Мерріам, Г. Госнелл, Г. Лассуелл, П. Лазарсфельд, Г. Алмонда, С. Верба, У. Міллера, Г. Саймон. Вартими уваги є й публікації польських учених Т. Бодію, Т. Клементевича, М. Карвата, В. Мілановського. В українській політичній науці ця тематика відображена у працях В. Бебика, В. Северинюка, В. Бортнікова, В. Горбатенка, П. Шляхтуна та ін.

У дослідженні детермінант політичної поведінки вагомий внесок зробили науковці не тільки політології, а й психології, соціології та економіки. Кожна спроба визначити і науково обґрунтувати усі детермінанти політичної поведінки дозволяє лише формувати перелік основних елементів політико-поведінкової активності людини. Головною проблемою у вирішенні цього питання, на нашу думку, є те, що людина, будучи істотою соціальною, водночас складається із багатьох поведінкових «програм», більша частина з яких є неусвідомленою. Тому на даному етапі розвитку суспільства наукові дослідження політичної поведінки тільки починають наближуватись до розуміння того, що у нашій поведінковій діяльності є біологічно обумовлене, а що соціально набуте.

У роботі детермінанта виступає універсальним чинником, який стимулює інтегрування окремих реалій суспільної дійсності в соціальні рамки або середовище, які вже існують. Позиціонуючи зазначені реалії у визначеному місці соціального простору, детермінанта наповнює їх змістом, зумовленим функціональною спрямованістю зазначеного середовища. При цьому перспективність інтегрування факту залежить від адекватного – психологічного, соціологічного, історичного – сприйняття суб'єктом соціального обрамлення, в якому перебігає сам процес, ініційований впливом тієї чи іншої детермінанти [2].

У дослідженнях політичної поведінки існує декілька варіантів класифікації детермінант. Так, американські психологи М. Брюстер Сміт і Ф. Грінстайн вважали, що умови найближчого соціального і політичного середовища, які формують індивіда протягом усього його життя, не тільки визначають елементи його особистісної структури, але й одночасно виступають посередниками у відносинах з іншими людьми, детермінуючи установки, котрі направляють спосіб дії людини в політиці.

Виділяють наявність не тільки умови середовища «формуючого» поведінку, але і ціль, на котру вона орієнтована. Не залежно від теоретичних розбіжностей, всі автори вважають необхідним враховувати у формуванні політичної поведінки: 1) зовнішнє середовище, яке посиляє стимули суб'єкту політики; 2) потреби діючого індивіда чи групи; 3) мотиви, якими керується суб'єкт; 4) установки, цінності, орієнтації, переконання і цілі суб'єкта; 5) індивідуальні особливості ролей, стилів прийняття рішень, міжособистісних відносин, мислення; 6) власне дії та вчинки; 7) зворотній зв'язок між поведінкою та умовами [5, с. 447]. Усі ці схеми та підходи до вивчення явища політичної поведінки, на нашу думку, дозволяють узагальнити та виокремити кілька з них, котрі можуть класифікуватися як «універсальні». Такими визначальними чинниками можуть бути: політичні, психологічні, соціальні та культурно-економічні. Пропонуємо звернути особливу увагу на співвідношення цих детермінант, адже, ймовірно саме завдяки цьому відбувається формування політичної поведінки індивіда. Тобто, не тільки наявність тих чи інших психологічних особливостей може впливати на формування певного типу політичної поведінки, а й політична система, чи культурні особливості, чи стан економічного розвитку тієї чи іншої країни можуть підсилювати або послаблювати розвиток політичної поведінки. Так само можливе формування певних психологічних особливостей саме під впливом політичної системи.

Політична поведінка завжди починається зі стимулів, котрі посиляє індивіду зовнішнє середовище. Сама політична система і окремі її інститути висувають свої вимоги до суспільства. В одних обставинах вони очікують від громадян високої активності, в інших – зовсім не заохочують їх до виступів, навіть на стороні існуючої системи.

Особливе значення у формуванні детермінант політичної поведінки має тип політичного режиму. Будь-який політичний режим визначається процедурами та способами організації владних інститутів та безпосереднім здійсненням влади; стилем прийняття суспільно-політичних рішень; взаємовідносинами між політичною владою та громадянами країни. Зазвичай науковці вирізняють чотири типи політичних режимів: тоталітарний, авторитарний, демократичний та ліберально-демократичний.

Так, у тоталітарному режимі формуються певні «специфічні» форми чи типи політичної поведінки, які характеризуються як конформістські, індіферентні, активістські, мобілізаційні, тощо. Тут завдяки владі, яка напоказ виставляє зацікавленість в політичній участі своїх громадян, відбувається обмеження активності громадян формальними рамками на основі принципу «дозволено тільки те, що наказано владою». Такий ідеологізований конформізм ґрунтується на принципах непорушної однастайності, узгодженості думок та дисциплінованості у виконанні рішень [5].

У авторитарному політичному режимі зосередження всієї державної влади в руках однієї особи або органу, відсутність або обмеження основних політичних свобод, придушення політичної опозиції мають вплив на формування політичної поведінки суспільства, а також можуть формувати певний комплекс особистісних якостей, який має назву «авторитарна особистість».

З часів Т. Адорно політичні психологи, які вивчають феномен авторитарної особистості, підкреслюють, що цей складний комплекс симптомів включає два види складових: з одного боку, це набір ідеологічних уявлень: націоналізм чи етноцентризм, консерватизм, мілітаризм і релігійність; з іншого боку – психологічні особливості: це крайня нетерпимість до думок, що не збігаються з власними, нетерпимість до невизначеності, «непорядку», ригідність психіки, прихильність до стереотипів і закритість для нових знань, оцінка світу в чорно-білих тонах, неприйнятність складних понять, тощо [1]. Авторитарну

людину характеризує авторитарна агресія і авторитарне підпорядкування, тобто шанування тих, хто стоїть вище у владній ієрархії, і прагнення придушити, принизити будь-кого, хто знаходиться нижче.

У демократичному режимі, який притаманний тільки країнам з розвинутою економікою і сильним «середній класом», великий вплив на формування політичної поведінки мають ЗМІ, які формують громадську думку, що безпосередньо позначається на діях громадян під час виборів та референдумів. У таких умовах формується феномен «демократичної особистості», який досить важко піддається емпіричним дослідженням і набагато гірше розроблений теоретично. Сама природа демократії є набагато складнішою. З психологічної точки зору, можна припустити, що такі люди, як правило характеризуються толерантністю, зацікавленістю в питаннях влади, гнучкістю і детальністю мислення.

Ліберально-демократичний режим є найсучаснішою формою демократії. В умовах ліберального політичного режиму людина володіє власністю, правами і свободами та економічною незалежністю. Ліберальний режим відстоює цінності індивідуалізму, протиставляючи його колективістським в організації політичного та економічного життя, які, на думку цілого ряду вчених, ведуть в кінцевому підсумку до тоталітарних форм правління.

Отож, варто звернути увагу на те, що детермінантами політичної поведінки виступають різноманітні впливи зовнішнього середовища, серед яких є і загальні для всіх, і виключно індивідуальні. Проте, зовнішні для індивіда впливи не можуть автоматично спрацювати без внутрішнього світу особистості. Адже, навіть в роки найбільш жорстоких репресій і політичної несвободи у суспільствах формувалися політичні рухи які працювали проти діючої системи. Це підкреслює важливість взаємозв'язку двох найпотужніших дескрипторів політичної поведінки: окремі чинники суспільно-політичного життя та внутрішні емоційно-психологічні стани індивідів, які не тільки детермінують та формують різну політичну поведінку, але і взаємозв'язані між собою. Тобто, присутність тих чи інших індивідуальних особливостей людини може проявляти певну політичну поведінку, не зважаючи на існування найбільш жорсткого політичного режиму. В той же час певні політичні режими можуть бути рушійною силою, чи вдалим зовнішнім середовищем, в якому формується особистість із визначеною наперед політичною поведінкою.

Для визначення психологічних детермінант політичної поведінки важливо з'ясувати потреби і мотиви, які спонукають людей до участі в політиці. Психологи стверджують, що участь у політиці, здійсненні влади є однією з основних потреб індивіда. Вона проявляється у прагненні людини до свободи, незалежності, домінування, панування над іншими, високого статусу, престижу, слави, задоволення матеріальних потреб, тощо. З точки зору психологічної науки ці фактори виступають одними із визначальних, які так чи інакше впливають на політичну поведінку.

Так А. Маслоу виділяє п'ять основних потреб, котрі трансформуються у мотиви поведінки: самоактуалізації, самореалізації, соціальні, безпеки та захисту та фізіологічні. Згідно його теорії, всі ці потреби розташовуються у строгій ієрархічній структурі: потреби нижніх рівнів вимагають задоволення і, отже, впливають на поведінку людини раніше, ніж на неї почнуть впливати потреби більш високих рівнів. Однак, як показує реальна поведінка людей, не існує жорсткої, послідовної системи задоволення потреб. Залежно від зміни ситуації, життєвих обставин вищі потреби можуть втратити домінуюче значення, а потреби нижчого рівня - набути для людини більшого значення [3].

Ще однією загальноновизнаною є класифікація мотивів, запропонована Д. Маклеландом та Дж. Аткинсоном. Вони виділили три ключові мотиви особистості, що спонукають її до політичної поведінки: мотив влади, мотив досягнення та мотив афіліації. Мотив досягнення розуміється як спрямованість на перевагу і унікальний результат, він асоціюється з активною діяльністю, помірним ризиком, заснованим на знанні можливих результатів та підприємницької ініціативи. Мотив афіліації визначається як націленість на тісні відносини з іншими людьми. Мотив влади, націленість на вплив і престиж, веде як до формальної соціальної влади, так і до даремних, імпульсивних дій, таких, як агресія і надмірний ризик.

Тому, можна сказати, що мотиви політичної поведінки індивіда тісно пов'язані з його повсякденними потребами. Саме завдяки процесу задоволення потреб формується мотивація, котра і виступає психологічною детермінантою політичної поведінки.

У формуванні феномену політичної поведінки вагоме значення має соціальне середовище, в котрому народжується, росте, розвивається та проходить усі етапи політичної соціалізації індивід. Сучасні умови життя всебічно сприяють тому, що ми практично ніколи не залишаємось наодинці з собою. Відбувається постійне «включення» в інформаційно-комунікативні процеси за допомогою Інтернету, локальних мереж, впливу ЗМІ, тощо. Крім того існує особиста зацікавленість суб'єкта або учасників політичних дій; адаптивна поведінка, яка пов'язана з необхідністю пристосовуватися до об'єктивних умов політичного життя; ситуативна поведінка, яка обумовлена конкретною ситуацією, коли суб'єкту або учаснику політичної дії практично не залишається вибору; поведінка, обумовлена моральними принципами і моральними цінностями політичного актора; компетентність актора в тій чи іншій політичній ситуації чи політичних діях. Д. Ольшанський вказує, що в умовах повсякденного соціально-політичного життя політична поведінка суб'єкта значною мірою залежить від зовнішнього середовища, зокрема, від характеру взаємин з соціально-політичними групами та організаціями, членом яких він є. Сама група виступає як особливий суб'єкт політичної поведінки, що має свої групові цілі і мотиви [4].

Головним відкриттям політологів Колумбійського університету є те, що соціальні характеристики важливі не тільки тому, що прямо і неминуче переходять в набір інтересів, але і тому, що вони визначають місце індивіда в соціальній структурі і таким чином впливають на відкритість політичної інформації. Варто звернути увагу на такі слова: « В яких соціальних умовах живе людина, такі і її політичні погляди. Соціальні характеристики визначають політичні погляди» [7]. Оточуюче середовище може бути визначеним за допомогою декількох критеріїв – клуб, сусіди, церква, країна, провінція, і мати багато різноманітних ознак. Подібно соціальні умови середовища можуть бути поділені за допомогою різних складових їхніх ознак – пропорційність жителів, які відносяться до соціал-демократів, лібералів, католиків, політично активним і освіченими. Умови соціального життя є недоступними для індивідуального контролю людини, вони створюються незалежно від наших побажань, проте, це не значить, що індивід не прагне їх змінити. Ми часто приймаємо рішення, які стратегічно мотивовані соціальними, політичними чи економічними критеріями, але в будь-якому випадку все одно оцінюємо зовнішнє середовище, яке обираємо.

Дослідження ціннісної динаміки і в суспільствах стабільної демократії, і в перехідних суспільствах свідчить про необхідність врахування не тільки жорстких політичних чинників чи чинників соціальних та психологічних, а й культурно-економічної компоненти політичної поведінки. Культурно-економічний чинник є ще однією детермінантою формування політичної поведінки, включаючи в себе ряд різноманітних елементів, таких, наприклад, як: аналіз індивідуальної політичної поведінки з урахуванням культурного середовища, в якому вона здійснюється та стан його економічного розвитку; елементи культури, такі як цінності і норми, які виступають регуляторами суспільної взаємодії.

Повертаючись до попередніх детермінант, варто звернути увагу на співвідношення культурно-економічних детермінант політичної поведінки з політичними чи психологічними. У період панування авторитарних режимів в тих країнах, де економіка була більше розвинена, авторитарність режиму сприймалася громадянами інакше ніж там, де економіка була на грані краху. В тих країнах спротив був більше виражений, порівняно з бідними країнами. Панування авторитарних чи тоталітарних режимів не було монолітним, і відрізнялось один від одного, в залежності від того, на фундамент яких політичних культур ті режими накладались, і які культурні особливості їх підкріплювали чи нівелювали.

Особливо важливу роль в формуванні культурно-економічних чинників політичної поведінки відіграє індивідуальна свідомість, що теж залежить від ряду чинників: 1) рівня розвитку політичної свідомості індивіда і пов'язаного з нею рівня інтересу до політики; 2) характеру ставлення до політичної системи загалом, і на рівні окремих інститутів які її

представляють; 3) характеру і «тональності» відношення до недержавних учасників політичного процесу; 4) об'єму і достовірності знань і уявлень про писані і неписані правила політичної гри; 5) готовності прийняти особисту участь в тих чи інших політичних акціях і публічних діях; 6) характеру політичної та політико-ідеологічної самоідентифікації індивіда, зарахування себе до тих чи інших організованих політичних сил; 7) розуміння мови політики, яка ніколи не залишається незмінною і постійно насичується новими поняттями і категоріями, втілюється в нових політичних гаслах, тощо.

Отже, можна зробити висновок про те, що політична поведінка, як сукупність реакцій соціальних суб'єктів на певні форми, засоби і напрямки функціонування політичної системи, в умовах сучасного суспільства носить непередбачуваний характер, оскільки вона залежить від складної системи детермінант: починаючи з фізіологічних потреб, закінчуючи усталеними культурними нормами. Доведено, що потреба у владі так чи інакше притаманна більшості людей. Тільки одні з них в силу своїх індивідуально-психологічних особливостей з самого початку спрямовані на здобуття влади, а інші проявляють до неї цікавість лише в певних ситуаціях, коли виникає потреба в захисті своїх інтересів, честі, гідності, благополуччя, тощо. Проте варто пам'ятати, що дослідження політичної поведінки погано піддається раціональній рефлексії в силу поліфакторності її детермінант. Визначити і оцінити вагу чинників можливо лише в стабільних станах політичної системи. У нестабільних ж ситуаціях, коли вихідні умови регулярно і непередбачувано змінюються, дати прогностичну оцінку їх впливу на політичну поведінку практично неможливо.

Використана література

1. Адорно Теодор. Исследование авторитарной личности [Текст] / Под общей редакцией д. филос. н. В. П. Култыгина. — М.: «Серебряные нити», 2001. — 416 с.
2. Дорошенко С. І. Соціально-історичні детермінанти виявлення традиційного ставлення французів до політики в епоху Давнього порядку [Текст] / С. Дорошенко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — Львів: НУ «Львівська політехніка». — 2007. — Вип. 19. — С. 11–19.
3. Маслоу Абрахам Мотивация и личность 3-е изд. [Текст] / Пер. с англ. — СПб. : Питер, 2009. — 352 с.
4. Ольшанский Д. В. Трансформация человеческого сознания [Текст] / Д. В. Ольшанский // Полис. — 1991. — № 3.
5. Политическая наука: новые направления [Текст] / Ин-т «Открытое общество»; Под ред. Р. Гудина, Х. Клингеманна, Науч. ред. рус. изд. Е. Шестопап. — М.: «Вече», 1999. — 815 с.
6. Greenstein F. Personality and Politics [Text] / F. Greenstein. — Princeton: Princeton University Press, 1987. — P. 103–104.
7. Lazarsfeld, P. F., Berelson, B. & Gaudet, H. The people's choice: how the voter makes up his mind in a presidential campaign [Text] / P. F. Lazarsfeld, B. Berelson, H. Gaudet. — New York: Columbia University Press.

Свидерская О. И. Политико-психологические измерения детерминант политического поведения

В статье исследуются политико-психологические измерения детерминант политического поведения и их соотношение. Определяющими детерминантами политического поведения выступают: типы политических режимов, мотивы политического поведения, социальная среда и культурно-экономические факторы. Рассмотрена проблема трудности в определении и научном обосновании всех детерминант политического поведения. Выявлена связь между политической системой и формированием политического поведения индивида. Важным аспектом в исследовании является взаимовлияние психологических особенностей личности и институциональных норм в формировании определенного типа политического поведения, как в современных обществах,

так и в обществах, где имели место такие политические режимы как тоталитаризм и авторитаризм. Раскрыты механизмы возникновения таких понятий как «авторитарная личность» и «демократическая личность».

Ключевые слова: детерминанта политического поведения; политический режим; демократическая личность; авторитарная личность; потребности; мотивы политического поведения; мотив власти, мотив достижения; мотив аффилиации.

Sviderska O. *Political and Psychological Dimensions of Determinants of Political Behaviour*

The article investigates the political and psychological dimensions of determinants of political behaviour and their correlation. The defining determinants of political behaviour are: types of political regimes, the motives of political behaviour, social environment, cultural and economic factors. The problem of difficulty in identifying and scientific background for all determinants of political behaviour has been investigated. The connection between the political system and the formation of political behaviour of the individual has been revealed. Important aspects of the study are mutual psychological characteristics of the individual and institutional norms in the formation of a certain type of political behaviour of individuals in modern societies and in societies, where there were such political regimes as totalitarianism and authoritarianism. The mechanisms of emergence of such concepts as «authoritarian personality» and «democratic person» have been investigated.

Keywords: determinant of political behaviour; political regime; democratic personality; authoritarian personality; need; motives of political behaviour; motive power motive to achieve; affiliation motive.